

De Ortolan heeft iets bijzonders, wellicht deels omdat het een uitgestorven broedvogel in ons land is. Tegenwoordig is het een schaarse doortrekker, maar waar moet je naartoe om een Ortolan te zien en wanneer heb je de meeste kans? Om inzicht daarin te krijgen zijn de databases van Waarneming.nl, Trektellen.nl en het Bijzondere Soorten Project - niet broedvogels van Sovon (BSP) bewerkt. Het basisbestand bevatte 6813 records, daarvan bleven er 3729 (54%) over na uitfiltering van dubbele waarnemingen.

Voormalige broedvogel

Een eeuw geleden was de Ortolan in Nederland een plaatselijk vrij algemene broedvogel in regio's met rogge-akkers en eikenlanen of bosjes. Het ging misschien om enkele duizenden paren. Rond 1975 was de stand al gekelder tot 190-225 paren, met concentraties in de Achterhoek (laatste broedgeval 1994) en Noord-Limburg (laatste in 1993). Rond de eeuwwisseling viel het doek. In 1999 werden nog broedgevallen (slepen met voer) gemeld in Ter Apel Gr en Barchem (Noord-Achterhoek); sinds de eeuwwisseling werden paren alleen nog bekend in 2000 (Winterswijk) en 2003 (ook alarmerend, ZO-Groningen). Losse territoria van langdurig zingende (waarschijnlijk ongepaarde) mannetjes werden in 2000 (Achterhoek) en 2003 (ZO-Groningen) vastgesteld. Een zingend 2e kalenderjaar mannetje bij Reusel, Oost-Brabant (21-31 mei 2014), bleef ongepaard. Wel leek de vogel op te trekken met een vrouwtje Geelgors! Een zingende vogel op 19 juni 2015 in voormalig broedgebied bij Posterholt Lb bleef niet lang genoeg om van een territorium te kunnen spreken.

Europa-brede afname

De Europese populatie nam in 1980-2013 af met ruim 80%, met de sterkste daling in de jaren tachtig (gegevens Bulgarije, Finland, Duitsland, Polen, Spanje, Zweden; ebcc.info).

In Zweden, waar een deel van 'onze' doortrekkers vandaan komt, halverden de aantallen in 1975-98, om tussen 1998-2013 met nog eens 60% verder te dalen (fagel-taxering.lu.se). In 2008-12 waren er naar schatting nog 2600-5000 paren. In buurland Noorwegen staat de soort met 10-20 paren op de rand van uitsterven (iucnredlist.org).

Ook in Finland doet de Ortolan het ronduit slecht; in 1984-86 werden per 10 telpunten in het broedvogelmeetnet gemiddeld 16,4 zingende vogels gehoord, in 2012-14 slechts 0,9 (rengastus.helsinki.fi/tuloksia). Het broedbestand omvatte in 2006-12 naar schatting 9400-25.000 paren (iucnredlist.org).

Gelijktijdig met Nederland werd de Ortolan ook van de Vlaamse broedvogelkaart geveegd. Tijdens atlasonderzoek in 2000-02 is alleen nog één zingend, ongepaard, mannetje geconstateerd. De verspreide broedgebieden in het westen van Duitsland raakten sinds de eeuwwisseling grotendeels ontvolkt. De Duitse populatie, in 2005-09 geschat op 10.500-16.000 paren, is inmiddels vrijwel beperkt tot voormalig Oost-Duitsland, volgens de recente *Atlas Deutscher Brutvogelarten*.

Ringmeldingen

In Nederland zullen vooral Zweedse Ortolanen doortrekken, al ontbreken ringmeldingen om dit te staven. De overwinteringsgebieden liggen in tropisch Afrika. Tussen 1911 (vier jongen geringd op 19 juni bij Roermond Lb) en 2014 zijn in totaal 171 Ortolanen geringd, waarvan er drie elders zijn teruggemeld (Vogeltrekstation - Centrum voor Vogeltrek en -demografie, NIOO-KNAW). Een vrouwtje werd op 7 september 1949 van een ring voorzien bij Veghel NB en op 22 mei 1950 20 km verder bij Helmond NB opnieuw gevangen. Beide andere vogels waren mannetjes die werden gevangen bij Katwijk ZH en het schopten tot ZW-Frankrijk ('conditie onbekend'): één op 10 september 1932 (melding: 9 mei 1934 bij Jurquet, Lot-et-Garonne; 940 km) en één op 12 mei 1937 (melding: 9 oktober 1939 bij Lagraulet-du-Gers, Gers; 970 km).

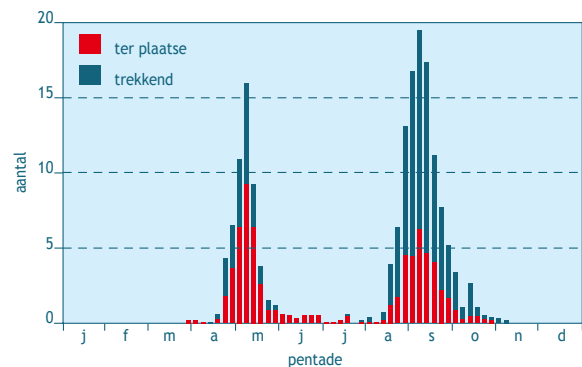
Sinds het verdwijnen als broedvogel uit ons land wordt de soort vrijwel alleen nog op de najaarstrek gevangen (22 vangsten deze eeuw). Uitzondering was een mannetje bij IJsselstein Ut op 1 mei 2004.

Zweeds onderzoek

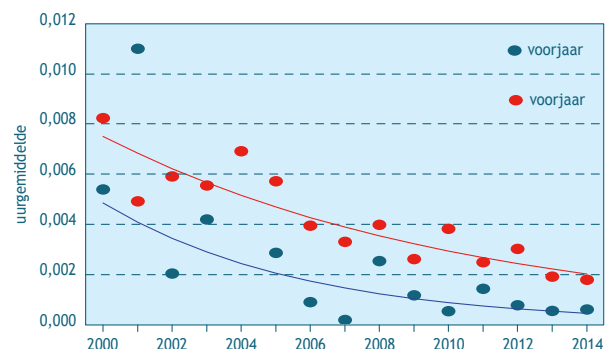
In 2012-13 werden in Zweden zeven mannetjes van een geologger voorzien (Selstam *et al.* 2015, *Ornis Svecica* 25: 3-14). Ze verlieten gemiddeld op 22 augustus (spreiding 10-31 augustus) de broedgebieden, vlogen door Duitsland, Frankrijk en Spanje om gemiddeld op 12 oktober (6-22 oktober) in de wintergebieden in Guinee en Mali aan te komen. Rond 5 april (22 maart-15 april) startte de voorjaarstrek en omstreeks 15 mei (13-18 mei) was het zevental terug op

Tabel 1. Ortolan. Mediane datum (dag waarop de helft van het aantal vogels in een seizoen is waargenomen) in voor- en najaar (Trektellen.nl). In ieder seizoen is (veel) meer dan 10.000 uren geteld en de mediane datum is berekend over 30-101 vogels (voorjaar) resp. 77-443 vogels (najaar). (* voorjaar 2010-15, najaar 2010-14).

Periode	voorjaar	najaar
1986-91	29 apr	13 sep
1992-97	4 mei	12 sep
1998-2003	8 mei	11 sep
2004-09	4 mei	8 sep
2010-14/15*	11 mei	2 sep

Figuur 1. Ortolan. Seizoenspatroon in 1989-2014 waarbij onderscheid is gemaakt tussen pleisterende en trekkende vogels per pentade (gemiddelde per vijf-daagse periode) (Waarneming.nl, Trektellen.nl, BSP).

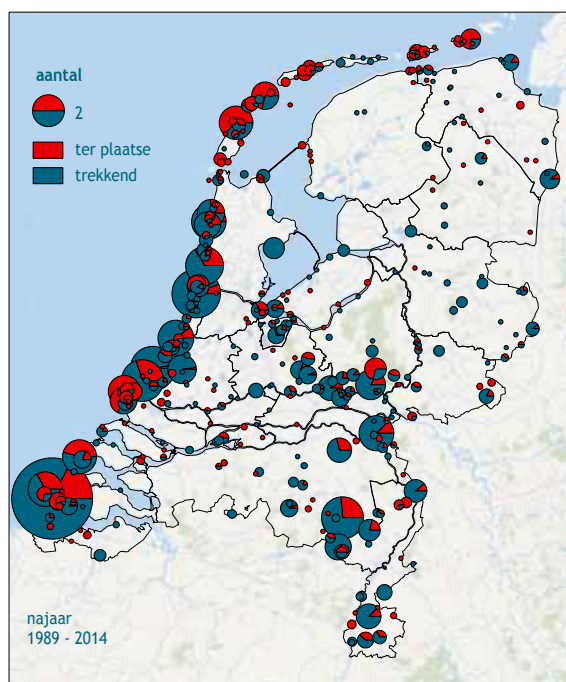
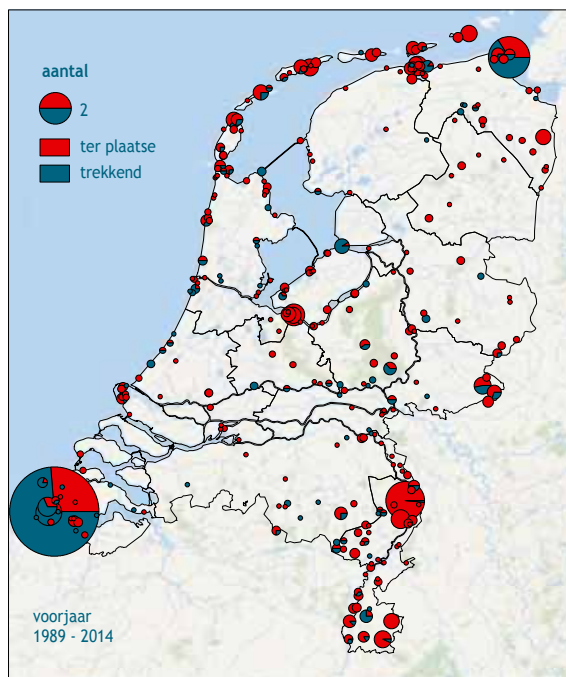

Figuur 3. Ortolan. Aantal trekkende exemplaren per telu in voorjaar en najaar op trektelposten in Nederland in 2000-2014 (Trektellen.nl). De lijn geeft de trend op lange termijn aan.

Foto links: zingend tweedejaars mannetje Ortolaan, 23 mei 2014, Reusel (NB). Foto: Paul Cools

Foto rechts: man Ortolaan, 29 april 2012, Brabantse Biesbosch. Foto: Hans Gebuis

Figuur 2. Ortolaan. Verspreiding in 1989-2014, waarbij onderscheid is gemaakt tussen pleisteraars en trekkers in het voorjaar en het najaar (Waarneming.nl, Trektellen.nl, BSP).

de broedplek. De timing past prima bij de doortrek door Nederland (tabel 1, figuur 1). Waarschijnlijk passeerden alle vogels de regio van Les Landes, ZW-Frankrijk. Een gebied waar Ortolanen nog steeds illegaal gevangen worden voor de consumptie.

Stuwung langs de kust

Ortolanen worden in Nederland gemeld van half april tot in oktober, met de meeste vogels in mei (25% van alle waarnemingen) en september (45%, figuur 1). Doortrek treedt in het gehele land op met concentraties op plaatsen met stuwung en hoge waarnemersdichtheid langs de kust. In het voorjaar zijn Breskens ZL, de Waddeneilanden, het Lauwersmeergebied en de Eemshaven Gr goede plekken, maar let ook op de stippen nabij Huizen NH (figuur 2). Zuidoosten- en oostenwind zorgt voor stuwung bij Breskens, zoals op 10 mei 1993 (27 ex.) en 9 mei 1998 (12). Ook in Limburg worden in het voorjaar relatief vaak Ortolanen gemeld.

In het najaar is de gehele kust goed voor (trekkende) Ortolanen en worden ze ook op goed bezette telposten in het binnenland een enkele keer gezien. De kroon spant telpost De Nolle bij Vlissingen, aan de noordzijde van de Westerschelde tegenover Breskens. In september 1992 passeerden er in 55 teluren liefst 122 Ortolanen deze telpost, waarvan 47 op 7 september (met een groep van 9) en 41 op 11 september (Trektellen.nl). Andere telposten, voor zover ingevoerd op Trektellen.nl, komen daar absoluut niet bij in de buurt met dagmaxima van 2 resp. 13 in voor- en najaar. De ongekende aantallen in september 1992 weerspiegelen de op dat moment nog redelijke populaties ten noorden/oosten van ons land, maar waren vooral een gevolg van bijzondere, onbekende omstandigheden. Tegelijkertijd vond ook een influx van Duinpiepers plaats in het hele land.

Pleisteraars worden in het najaar vooral op de Waddeneilanden, de Maasvlakte en langs de kust van Zeeland gemeld. De meerderheid der waarnemingen betreft echter overvliegende vogels: 69% in 1989-2014 (in het voorjaar is dat 38%). Trekkende Ortolanen zijn overigens een behoorlijke uitdaging voor trektellers. Ze moeten letten op een stevige zangvogel met karakteristiek langgerekt profiel, relatief lange staart en licht golvende vlucht. Het belangrijkste is echter kennis van de trekroepjes, die opvallend maar wel karakteristiek zijn.

Trekkelposten

Opvallend veel waarnemingen zijn gedaan op (korte afstand van) de 120 telposten die zijn aangesloten bij Trektellen.nl. Als een straal van 2 km rondom de posten wordt aangehouden i.v.m. de onnauwkeurigheid van waarnemingslocaties (totale oppervlakte 750 km², 2% van Nederland), dan valt 66% van de trekkende vogels en 23% van de pleisterende vogels daarbinnen (totaal 45%). Met andere woorden: de overige 98% van Nederland is goed voor 'slechts' 55% van de 3729 waarnemingen. Ook wanneer een straal van 1 km wordt aangehouden is het aandeel hoog (36%). Rond 40% van alle Ortolanen is dus gezien op, of zeer dicht bij, één van de 120 trekkelposten.

Trend en mediane datum

De sterke Europa-brede afname komt in beide seizoenen terug in de uurgemiddelden op trekkelposten in Nederland (figuur 3). In het najaar passeerden er in 2000-04 6,2 Ortolanen per 1000 teluren; in de recente vijf najaaren waren dat er 2,6. De dagrecords liggen tegenwoordig dan ook beduidend lager dan in de jaren negentig. De afgelopen tien telseizoenen kwam het dagtotaal nergens uit boven de 3 (voorjaar, Breskens) en 6 (najaar, De Vulkaan, Den Haag & De Bloedberg, Monster).

Trekkellingen laten bovendien een verschuiving van de najaarstrek zien, Ortolanen trekken steeds eerder door Nederland (tabel 1). In 1986-2003 lag de mediane datum, waarop de helft van de trekkers voorbij is, rond 11-13 september; de laatste jaren rond 2 september. In het voorjaar passeren de vogels juist wat later.

Waar en wanneer?

Om terug te komen op de vraag: 'waar moet je naartoe om een Ortolaan te zien en wanneer heb je de meeste kans?'. De kans is het grootst op trekkelposten; in mei in Breskens (met een zuidoosten- tot oostenwind) en in september op telposten in het gehele land, met enige nadruk op de kust. In het binnenland hebben posten op heideterreintjes of natuurvriendelijk ingerichte akkers in Midden- en Zuidoost-Nederland de voorkeur. Liever een pleisterende vogel: ga dan naar de Waddeneilanden (mei, september). Stel de verwachtingen echter niet te hoog...